

Szűcs Zoltán Gábor

Fikció és realizmus

A realista politikaelmélet episztemológiai alapjai¹

*És ez nem csak afféle szerény vélemény,
Határozottan állítom, hogy tény, tény, tény.*
(Milne)

Bevezetés

Az alábbiakban a címben jelzett – előre sejtetően: paradox – viszonyról lesz szó egy nagy múltú politikaelméleti tradíció, a politikai realizmus és a fikciós diskurzusok különféle formái (mesék, hazugságok stb.) között. E viszony paradox természete két, a realizmus szempontjából egyaránt kulcsfontosságú elgondolásából fakad.

Az egyik az, hogy a politikai realizmus episztemológiája szerint a politika valóságának megismerhetősége korlátozott. Eszerint a politika természetéből adódóan nem mindenki egyformán férhet hozzá a dolgok valóságos működésének megértése szempontjából lényeges információkhoz: a tanácsadó nem ugyanazt tudja, amit az egyszerű újságolvasó, a bizalmas megbeszélésen egészen másként beszélnek a politikusok, mint a nyilvános fórumokon. Ráadásul nem is csak a hozzáférés egyenlőtlen, hanem az emberek megismerőképessége is tökéletlen. Az emberek alapjában véve nem racionális lények, és nem a lehető legteljesebb tudás birtokában hoznak döntéseket. Hogy az előbbi két példánál maradjunk: a politikus nem csak azért nem beszélhet ugyanúgy egy bizalmas megbeszélésen, mint egy nyilvános fórumon, mert az információmenedzsment hatalmi erőforrás, hanem mert a szavai által kifejtett hatás is egészen más lenne a két különböző közönség esetében. Illetve, a tanácsadó nem csak azért

¹ A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIK 117041 A realizmus paradoxonja projekt keretében készült. A gondolatmenet legkorábbi változatát az MPTT debreceni Vándorgyűlésén 2014. június 7-én adtam elő Politikai realizmus és fikció címmel. Szeretném megköszönni Mándi Tibornak, Illés Gábornak, Gyulai Attilának és Zágoni Bellának a kézirat előzményeihez és jelen szöveghez fűzött értékes és gondolatébresztő megjegyzéseiket.

tud többet a politikáról, mint az újságolvasó, mert több mindenhez van hozzáférése, hanem mert személyes motivációi arra ösztönzik, hogy bizonyos dolgokról többet tudjon.

A másik, hogy a politikai realizmus elmélete kitüntetett hozzáférést ajánl a politika valódi működésének megértéséhez. Ez a sajátos, „isteni nézőpont” teszi lehetővé, hogy olyan realista szerzők, mint Machiavelli vagy Schumpeter le tudjanak számolni a politika leírásának moralizáló vagy idealista illúzióival. Hogy mindez szöges ellentétben áll a realizmus előbb bemutatott ismeretelméleti előfeltevéseivel, aligha szorul különösebb bizonyításra. Az igazán érdekes azonban nem is ez, hanem az, hogy a nyilvánvaló ellentmondás nem rombolja le a realista elmélet építményét; ellenkezőleg, konstitutív szerepet játszik a realista elméleti diskurzusban. Hogy lehetséges ez?

A kulcsot ennek megértéséhez egy a fikció elméletéből ismerős jelenség sajátos változata: a – nevezzük így – „realista paktum” adja. Azért cserébe, hogy élvezhessük a realista politikaelmélet gyümölcseit, előzetesen el kell fogadnunk, hogy az elmélet közvetlen hozzáférést biztosít a valósághoz, „es eigentlich gewesen ist” (hogy a híres rankei formulát idézzük). A „realista paktum” elfogadása lehetővé teszi, hogy úgy olvassuk a realista gondolatmenetet, *mintha* az eleve igaz lenne, aminek számos előnye van. Egyrészt megkerülhetővé teszi azt az unalmas bevezető, megalapozó, fogalomtisztázó munkát, amely egy másfajta logikát követő elméleti diskurzust fogalmilag talán kidolgozottabbá tesz, viszont absztraktabbnak és kevésbé életszerűnek láttat. Másrészt a bizonyítás terhét finom retorikai trükkökkel a rivális elméletekre hárítja. Harmadrészt az elméleti munka jutalmaként egyfajta élvezetet is kínál, igaz, szemben a fikciós diskurzusokkal, nem esztétikai élvezetet (és azzal esetleg együtt járó etikai felismerést), hanem egy olyan sajátos *ráismeréslélményt*, melyet a realista beszámoló részben elméletileg, részben viszont retorikailag alapoz meg.

Mindez azt eredményezi, hogy a politikai realizmus – tartalmától részben függetlenül – különösen vonzó formáját kínálja a valóság megismerésének. Aligha véletlen, hogy a politikai realizmus nem csak elméleti pozícióként népszerű (sőt talán ekként a legkevésbé), de hétköznapi politikaképünknek (ideértve a gyakorló politikusok politikaképét is) meghatározó eleme a hatalom kitüntetett szerepe, a látszat és lényeg megkülönböztetése, az emberek morális tökéletlenségének jelentősége a politikában stb. Ehhez képest ugyanakkor a politikai realizmus meglepően erősen önkorlátozó jellegű, ami talán elsőre furcsának tűnhet, valójában nagyban hozzájárul a realizmus vonzerejéhez. A politikai realizmus ugyanis, miközben azt állítja, hogy meg tudja mondani, mi a politika természete, hogy mi a politika-*ilag* helyes cselekvés, és hogy ki mindenki él alapvető tévedésben a politikával kapcsolatban, valójában csak negatív szerepet tulajdonít önmagának, s tartózkodik attól, hogy konkrét politikai tanácsokkal szolgáljon. Az egyik legfontosabb realista alapelv ugyanis az, hogy a gyakorlat elsőbbséget élvez az elmélettel szemben, és a helyes politikai cselekvés felismerésének képessége alapvetően nem elméleti jellegű tudás. Mindez pedig azt jelenti, hogy a realizmus többnyire kivonja alapvető állításait a megvitathatóság köréből, hiszen a „realista paktumnak” köszönhetően azok nem szorulnak rá a bizonyításra. Ehelyett plauzibilitását kettős élvezet – egyfelől az elmélet kritikai ereje, másfelől a ráismerés élménye – garantálja.

A továbbiakban három kérdés köré csoportosítva fogom tárgyalni a fikció és realizmus kapcsolatának problémáját: először vázlatos áttekintést nyújtok a politikai realizmusról; aztán kitérek arra, hogy miként reflektál a realista diskurzus az ismeretelméleti kérdésekre; végül pedig arról lesz szó, hogy a fikcióról való tudásunk miként segíthet jobban megérteni a realista diskurzus működését.

Mindennek pedig nem egyszerűen az a jelentősége, hogy kimutathatjuk a realista elméleti diskurzus ismeretelméletileg paradox természetét, hanem hogy e paradoxonban ráismerhetünk arra a hatásmechanizmusra, amely a realizmust a politikáról való gondolkodásunk megkerülhetetlen, kiirathatatlan részévé, és ez által – egyfajta – *csingiling-effektusként* – *politikaformáló tényezővé* teszi.

Mi a politikai realizmus?

Először is tisztáznunk kell, mit is értsünk politikai realizmuson. A kifejezésnek ugyanis van legalább három, egymástól nem független, de mégsem minden szempontból egyenértékű jelentése.

Egyrészt létezik egy kortárs angolszász politikai filozófiai irányzat, amely a modern politikai filozófia nagy megújulását hozó rawlsi liberalizmus vélt politikaellenességével (moralizmusával vagy idealizmusával) szemben kínál a politika sajátosságaira tekintettel levőnek gondolt alternatívát, többnyire hobbesi és machiavelliánus alapokon. Ennek az irányzatnak Bernard Williams és Raymond Geuss az alapító figurái, de a kortárs realizmus elődkeresése során számos különböző szerzőt gyűjtött össze modern előfutárként, Judith Shklar-tól Hannah Arendtig, vagy rokon törekvések képviselőjeként Chantal Mouffe-től Jeremy Waldronig. S bár az irányzat főleg a brit szigeteken népszerű (Williams és Geuss mellett mindenképpen megemlítendő még John Gray, Mark Philp, John Horton, Matt Sleat is), számos fiatal amerikai képviselője van, mint Ioannis Evrigenis vagy Andrew Sabl, akik nemcsak abban különböznek a többi realistától, hogy a realista címkével is óvatosabban bánnak, hanem hogy a moralitás vs. politika konfliktusát nem tartják mindig olyan kiélezettnak, mint európai társaik. Ennek köszönhetően utóbbiakra kevésbé jellemző az a „Methodenstreit” jellegű hozzáállás, amelyet sokan kritizáltak a kortárs realizmus népszerűvé válása óta (Rossi 2016).

Emellett létezik egy – vagy több – realista iskola a nemzetközi viszonyok elméletében (Wohlfort 2008), amelynek klasszikus változatát Hans J. Morgenthauhoz és E. H. Carrhoz, neorealista változatát Kenneth Waltzhoz és John Mearsheimerhez szokás kötni, míg neoklasszikus formáját egyebek között Fareed Zakaria, Jeffrey Taliaferro és mások képviselik. Mivel a nemzetközi viszonyok elméletében a paradigmákban való gondolkodásnak igen fontos a szerepe, így a realizmusra úgy szokás tekinteni, mint ami a kezdetektől napjainkig a domináns paradigma. A realizmusról és alakváltozatairól meglehetősen sokat szoktak beszélni olyan módon, hogy közben viszonylag ritkán tekintenek ki a diszciplína falai közül. Ehhez képest szinte meglepő, hogy a nemzetközi viszonyok realista változatának előzményei között Hobbes vagy Machiavelli (és még gyakrabban Thuküdidész) neve ugyanúgy előszokott kerülni, ahogy a kortárs realista politikai filozófiában. Mikor pedig a realizmus jellemzőit ismertetik, az is kiderül, hogy nagyon hasonló filozófiai előfeltevésekre épül e két iskola. Mi több, még az ellenségeik is hasonlóak: Morgenthau ugyanúgy egy a politikát külső normának alávetni kívánó, s általa reménytelenül naivnak tartott liberális (nemzetközi jogi) doktrínával szemben kezdte el kifejteni nézeteit, ahogy a kortárs realista politikai filozófusok a rawlsi „high liberalism” ellenfeleiként pozicionálják magukat.²

2 Hogy Morgenthau mennyire belesimul az általánosabb politikai realista hagyományba (lásd Gyulai 2016).

Emellett azonban nem szabad elfeledkeznünk a szó harmadik jelentéséről sem: eszerint a politikai realizmus olyan nagy múltú politikaelméleti tradíció, amely a nyugati világban részben egymással párbeszédet folytató szövegek kánonjaként is felfogható, de amelynek motívumai meglehetősen könnyen fellelhetők nem európai kultúrákban is: a kínai legalizmusban vagy az „indiai Machiavelliként” számon tartott Chanakiya *Arthashastra* című művében. A nyugati tradícióban Thuküdidész *A peloponnészoszi háborúja* számít az egyik alapító szövegnek (amelynek egy másik nagy realista, Hobbes fordítója és csodálója volt). De a realista nézetek szépen kifejtett, igaz, elutasított formában ott vannak Platón Állam című dialógusában is, ahol Szókratészszel szemben Thraszümakhosz képviseli azt az álláspontot, hogy az igazságosság az, ami az erősnek kedvez. Tacitus sajátos hangú, nehezen kiismerhető beszámolója a korai császárkorról a kora újkorban egy egész politikai realista műfajt alapoztak meg. Szent Ágoston pesszimista morális antropológiája az embert reménytelenül bukottnak, az evilági politikai viszonyokat a bukott ember bűneiből levezethetőeknek mutatta be, és azt sugallta, hogy nincs e világon belül megoldás az alapvető erkölcsi problémákra. Machiavellinek a konvencionális erkölcsöt zárójelbe tevő, a politikát elfogulatlanul szemlélő írásai sokak szerint a modern politikakép alapjait rakták le, és évszázadokig tartó vitákat indítottak el a politika természetét illetően. Hobbes pedig nem kisebb morális botrányt okozott azzal, hogy a *Leviatán*ban azt állította, a morálisan tökéletlen ember számára az állam megkérdőjelezhetetlen tekintélye a túlélés (s így a morális létezés) pótolhatatlan előfeltétele. A sort még lehetne folytatni korábbi, egykori vagy modern realistákkal: Guicciardinivel, Hume-mal, Weberrel, Schumpeterrel³ és másokkal. Az így adódó kánonba időnként be lehet tenni elsőre oda nem illőnek tűnő figurákat (mint Sabl Arisztotelészt [2001: 62–70]; Whelan Hume-ot [2004]), vagy ki lehet belőle zárnivalakit valamilyen szempontból egy szűkebb meghatározás kedvéért, ám a tágabb értelemben vett tradíció létezését általában nem szokás tagadni. Legfeljebb azt mondhatja valaki kétségesnek, hogy van-e értelme még a jelenben régi gondolkodókkal egyáltalán foglalkozni.⁴ Ám az ilyen kétségekre az élet maga válaszol, mikor sorra születnek a realista klasszikusokról szóló újabb és újabb munkák, és ezek nem kezelik puszta muzeális értéként az ilyen műveket.

Mikor realizmusról fogok beszélni, akkor elsősorban ebben a harmadik értelemben vett realizmusra utalok majd. Annál is inkább, mivel az első, a kortárs angolszász politikai realizmus merőben efemer jelenségnek tűnik, egy elsősorban az angolszász politikai filozófiát érintő belső vitának, mely ugyanakkor természetesen a sok évszázados realista tradíció újabb kivirágzása, ám a jelek szerint aligha tesz hozzá sokat annak felismeréséhez. Ugyanígy, a nemzetközi viszonyok realista elmélete is a realista tradíció leágazása, s könnyen megmutatható, hogy lényegében csak speciális kontextusra alkalmaz régről ismerős belátásokat, ugyanakkor az is tény, hogy a diszciplináris sajátosságok rajta is hagyják a nyomukat a nemzetközi viszonyok elméletének realista diskurzusán.

Miként ismerhetjük fel a legkönnyebben a nagy hagyományú politikaelméleti tradícióként felfogott realizmust? A kortárs angolszász realista filozófia alaptéziseit kiválóan összefoglalja William A. Galston cikke (2010). Ezek címszószerűen a következők:

- az érzelmeket és szenvedélyeket figyelembe vevő morálpszichológiai alapvetés,
- a politikai lehetőség robosztus fogalma,

3 Schumpeter első koherensen politikai realista értelmezéséhez magyar nyelven lásd Körösenyi írását (2016).

4 Ahogy arra Lánczi András panaszkodik oktatói tapasztalatai alapján (Lánczi 2016).

- az utópikus gondolkodás elutasítása,
- a konfliktuselvűség,
- az intézmények politikai arénaként való felfogása,
- a politika moráltól való függetlensége, autonómiája,
- a modus vivendi alapértéknek tekintése,
- a teljes egyetértés normaként kezelésének elutasítása.

Bár Galston felsorolása elvileg csak a kortárs nézetekre nézve irányadó, valójában nagyon hasonló listához juthatunk, ha a figyelmünket az egész realista tradícióra kiterjesztjük (Szűcs 2014). Az mindenesetre elmondható, hogy a realisták általában az embert morálisan tökéletlennek,⁵ korlátozott megismerőképességgel rendelkezőnek tartják, kiemelkedő szerepet tulajdonítanak a hatalomnak. A társadalmi lét konfliktusosságát kiiktathatatlannak tekintik az életünkben, és szkeptikusak minden olyan normatív elmélettel szemben, amely a politikai helyzet „itt és most”-jától elvonatkoztatva kész receptekkel szolgál a politikai cselekvés számára.

A moralizmus kritikájának episztemológiai megalapozása

A politikai realizmust ugyanakkor általában nem az episztemológia, hanem az etika felől szokás megközelíteni, és kritikusai itt is egy érdekes paradoxonra szokták felhívni a figyelmet (Philp 2012; Sleat 2014). Ezt nagyjából úgy lehetne összefoglalni, hogy a realisták egyszerre tagadják a külső mércék érvényességét a politikában, s igyekeznek – legalábbis, ha nem kívánják a politikát a „might is right” felfogásra egyszerűsíteni, márpedig ez a helyzet – megtalálni a politikai cselekvés helyességének mércéjét olyan, a pusztán sikeren vagy a hatalmon túlmutató szempontokban, mint például a legitimitás, a rend, a túlélés. Márpedig, sugallják a kritikusok, valójában nagyon nehéz, sőt talán lehetetlen is megkülönböztetni egymástól egy olyan moralista politikaképet, amely egy politika előtti érvényességre igényt tartó „legitimitás etikájára” épül, és egy olyan realista politikaképet, amely egyszerre utasítja el a moralizmus igényét az etikai alapok politika előtti érvényességére, és fogadja el a legitimitást egy hangsúlyozottan nem „politika előtti”, hanem politikai etika részeként. Látni fogjuk azonban, hogy ezt a nem lebecsülendő érdekességű etikai problémát megelőzi az episztemológiai probléma a politikai realizmusban, legalábbis abban az értelemben, hogy ahhoz, hogy az etikai kérdések feltehetőek legyenek, válasszal kell rendelkezünk ezekre az ismeretelméleti kérdésekre.

De ne szaladjunk előre, s időzzünk még el egy pillanatra a szokásos etikai kiindulópontnál! Hogyan definiálja a realizmust az etikai probléma? Vegyünk egy példát:

A fejedelemnek éppen ezért nem kell a fenti tulajdonságok mindegyikével rendelkeznie, de szükséges, hogy külsőleg úgy mutakozzék, mintha rendelkezne. Sőt azt merészelem állítani, hogy ha mind meg is volnának benne, és hogyha mindig figyelembe is venné őket, ez ártalmas volna, márpedig látszatuk hasznos lehet; kegyesnek, hűségesnek, emberségesnek, őszintének, vallásosnak kell látszania, és annak lenni; de lélekben mindig elkészülni az ellenkezőjére, hogy

5 A morális tökéletlenség gondolata sokaknak elsősorban a konzervativizmus ideológiáját idézheti fel. A probléma azonban ennél sokkal tágabb horizontú: vallás, politika, moralitás bonyolult kapcsolataira is kiterjed (lásd Molnár 2016).

ha a szükség úgy kívánja, aszerint tudjon cselekedni. Meg kell értenie, hogy a fejedelem, kiváltképp az új fejedelem, nem tudja mindig azt tenni, amiért az embereket jónak szokták tartani; részben az állam megtartásának szándékától vezetve, gyakorta kénytelen a hit, könyörületesség, emberiség és vallás ellen cselekedni. Aszerint kell tehát cselekednie, ahogy a szél fúj, ahogy a szerencse változásai parancsolják, s amint már mondtam, nemcsak a jót kell szem előtt tartania, hanem a rosszat is meg kell tennie, ha a szükség úgy kívánja (Machiavelli 1993: 54).

Ennek olvastán mindenki tudni fogja, hogy egy realistával áll szemben, aki szerint erkölcsi szabályaink nem képesek minden egyes esetre érvényesen megmondani nekünk, hogy mit kell tennünk a politikában.

Különösen érthetőnek tűnik ez a realista óvatosság a kantianus erkölccsel szemben, amely általános törvényekből áll, s indokoltnak tűnik az utilitarizmussal szemben is. Hogy csak két, a modern erkölcsfilozófiában meghatározó álláspontot idézzünk fel, amelyek persze aligha lehetnek épp a fent idézett Machiavelli számára releváns „vitapartnerek”, viszont a kortárs realizmus állandó céltáblái (lásd pl. Williams 2007), mivel ezek a politikát alkalmazott etikára egyszerűsíthetőnek mutatják. A helyes politikai cselekvés mércéi e két álláspont szerint egyszerűen levezethetőek a moralitásból.

Némiképp bonyolultabb a helyzet a harmadik nagy hagyományú etikai pozíció, az erényetika esetében, ahol a politikai cselekvés helyességét a megfelelő mérték megtalálása jelenti, s így előzetesen és kívülről nem is mindig lehet egyértelműen meghatározni, mikor mi a teendő.

Nem véletlen, hogy a kantianizmus és az utilitarizmus (és az azokra emlékeztető egyéb morálfilozófiai irányzatok) állandó céltáblái a politikai realizmusnak, míg az erényetikához gyakran nyúlnak vissza, hogy segítségével próbálják megfogalmazni, miként lehet ítéletet mondani a sajátos politikai kihívásokra adandó válaszok fölött (lásd például Philp 2007; Sabl 2001). Morális problémaként ugyanis a realizmus arról szól, hogy van-e bármilyen mércéje a politikai cselekvésnek. E kérdés főleg annak az erős meggyőződésnek köszönhetően olyan sürgető, amelyet a realisták általában oszтанak a fentebb idézett Machiavellivel: a merev erkölcsi szabályrendszerek egyszerűen nem alkalmasak arra, hogy általuk ítéljünk arról, mikor kinek mit kellene vagy mit kellett volna tennie. Márpedig ha nincsenek mércék egyáltalán, akkor ez szükségképpen káoszba torkollik.

Nagyjából kétféle út vezet ennek a problémának a megoldásához, attól függően, hogy „machiavellista” vagy „hobbesiánus” megközelítést választanak a realisták, azaz hogy elsősorban az egyes politikai aktorok cselekvésének mércéit keresik, vagy a politikai közösség egészének fennmaradására fókuszálják a figyelmüket (miként tette azt a kétféle irányzat archetípusának tekinthető két szerző: Machiavelli az előbbit, Hobbes az utóbbit hangsúlyozta inkább). Az olyan modern kísérletek, mint Mark Philpé (2007) vagy Andrew Sablé (2006),⁶ hogy az erényetika szótárából kölcsönözve kezeljék a politikai cselekvés problémáját, vagy Richard Bellamyé, aki a *dirty hands* problémájával foglalkozik (Bellamy 2010), tulajdonképpen a machiavellianus úton járnak, akár valóban tekinthetők machiavellistának, mint Philp, akár nem, mint Sabl. Ezzel szemben állnak Bernard Williams (2007) vagy Matt

6 Bár pro forma nem politikaelméleti szöveg, meglehetősen hasonló módon szerveződik John T. Hamilton szövege, a *Security* is, amely a security fogalmának történetét, alakváltozásait követi nyomon, és egy olyan politikaképet implicál, amely szerint a gond, a bizonytalanság mindig is részei a társadalmi létnek, és a helyes politikai cselekvés az, amely nem felszámolni akarja ezt (hisz az lehetetlen lenne), hanem együtt élni vele, és konszolidálni a hatásait (Hamilton 2013).

Sleat (2014), amikor a legitimitás fogalmát vizsgálják; vagy Ioannis Evrigenis, aki Schmitt és Hobbes nyomán az ellenségtől való félelem konstitutív szerepére mutat rá a politikai közösségek életében (Evrigenis 2007); vagy Sabl, amikor Hume történeti írásait elemezve rekonstruál egy olyan elméletet, a „dinamikus koordinációét”, amelynek segítségével megmagyarázható, hogy miként jöhetnek létre az állandó politikai harc és hatalmi instabilitás körülményei között is stabil politikai közösségek (Sabl 2012).

Ugyanakkor, ha jobban belegondolunk, ami első pillantásra morális problémának látszik, az valójában ismeretelméleti probléma is, sőt, ha őszinték akarunk lenni, akkor a gyakorlatban (amire a realisták olyan szívesen hivatkoznak) többnyire elsősorban episztemológiai kérdésként jelenik meg: hacsak nem vagyunk teljesen naivak, akkor a „mi a teendő?” kérdése után rögtön a „honnan tudható, mi a teendő?” kérdése adódik, nem pedig az, hogy milyen erkölcsi rendszerbe illeszkednek a helyes teendőről alkotott ítéleteink.

Érdekes módon azonban ez a kérdés sokkal kisebb figyelmet kap általában a realista szerzők részéről, s ez nem véletlen: a realisták idegenkednek az episztemológiai komplikációktól. Olyannyira, hogy a nemzetközi viszonyok elméletében egyesek azért kritizálják az ottani realizmust, mert az naivan pozitivistá episztemológián alapul. Ha ezt a kijelentést nem is kell egészében véve elfogadnunk, aligha véletlen, hogy ezt az irányzatot a 19. századtól, mikor az effajta címkék népszerűvé kezdtek válni, éppen realistának hívták, vagyis a valósághoz való kitüntetett hozzáférést tartották a legjellemzőbb vonásának.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a realizmus híján volna az episztemológiai érzékenységeknek, sőt éppen ellenkezőleg, szinte rögeszmésen sokat foglalkozik azzal, hogy egyfelől dekonstruálja a helyes politikai cselekvésről alkotott ítéleteinket megalapozó morális tudást, másfelől felépítsen egy olyan, a maga nemében rendkívül szubverzív episztemológiai konstrukciót, amelyben a politika valósága mindig korlátozottan megismerhető, a cselekvő pedig morálisan és kognitív értelemben is tökéletlen, s ezáltal a világ, a róla szóló tudás és az e tudáson alapuló cselekvések viszonya többszörösen is aluldeterminált.

Hogy ezt többnyire mégis episztemológiailag naivnak tűnő módon adják elő, annak oka nem a naivitás, hanem épp ellenkezőleg, az a meggyőződés, hogy elméleti reflexió útján – afféle Münchhausen-effektusként – sosem fogunk tudni kikerülni ebből a helyzetből, és nem is tudunk szilárd megalapozást adni cselekvés és tudás viszonyának. Ha pedig így van, érezhetik a realisták, akkor az ezzel való foglalatosságnak is meg kell hogy legyenek a megfelelő korlátai. Itt válnak el végleg a posztstrukturalista elméletalkotás és a kortárs politikai realizmus útjai, a kettő közötti, első pillantásra meglepőnek tűnő ismeretelméleti affinitás ellenére is (Horton 2010).

A posztstrukturalisták nyelvezete realista szemmel ugyanis túlságosan absztrakt, túlságosan messzire vezet a politikai gyakorlattól, márpedig a realisták szerint minél messzebb kanyarodunk tőle, annál hiábavalóbbak a reflexióink, hiszen annál több időt szánunk olyasmire, amiből úgyse nyerhetünk szilárd és biztos tudást. Azon a hasznos – ámbar negatív – elméleti tevékenységen túl, amikor bizonyos moralista elméleti konstrukciók problematikuságára hívjuk fel a figyelmet, minden további percc, amit arra szánunk, hogy a politikai tudás természetéről beszéljünk, elvesztegetett idő. Ezért tér vissza újra és újra a realista fogalmi gondolkodás az alapokhoz: a gyakorlat elsőségéhez és a politikai tudás végső megalapozhatatlanságához, s korlátozza magát egyfajta elméleti parazitizmusra, megelégedve azzal, hogy kritizálja a szerinte tarthatatlan elméleti konstrukciókat.

Nagyon feltűnő, de az eddig elmondottak fényében nem is olyan meglepő, hogy milyen kevés érdemlegeset tud mondani a realista *elmélet* a saját hasznáról. Raymond Geuss például a következő öt funkciót tulajdonítja neki:

1. kielégíteni a világ megértésére irányuló vágyunkat,
2. kielégíteni a világ megítélésére irányuló vágyunkat,
3. kielégíteni az általános cselekvési iránymutatásokra irányuló vágyunkat,
4. fogalmi innovációk létrehozása,
5. az ideológiákkal való kritikus foglalkozás (Geuss 2008).

Tudván tudva azt, hogy a realisták szerint a politikában a gyakorlatnak elsőbbsége van bármiféle elméleti tudással szemben, a lista valóban nem sok meglepetést tartogat. Jellemző például, hogy az első három funkció a megismerési problémát elsősorban szükségletkielégítésként, és nem tényleges tudásszerzésként fogja fel. A negyedik és ötödik funkció pedig szintén meglehetősen erőtlen és részben eleve negatív: a fogalmi újítás csak egy ajánlat, melyet a gyakorlat vagy befogad, vagy sem, az ideológiákkal pedig részben eleve azért kell foglalkozni, hogy túlzó igényeiket a helyükre tudjuk tenni. Úgy tűnik, az elméletre van igény, de a jó elmélet tisztában van saját eredendő gyengeségével. Innen nézve persze az is érthető, miért gondolják a realisták, hogy igenis kell a morálfilozófiával szüntelenül hadakozni, és miért nem érdemes episztemológiai spekulációkba belemenni: a morálfilozófia az első három igényt is kielégíteni látszik, s a gyakorlat szempontjából veszélyes tanácsokat ad az embereknek, viszont az ezek lerombolásán túlmutató, túlzottan absztrakt episztemológiai problémáknak nincs semmilyen gyakorlati következménye.

A realizmus kritikusainak tulajdonképpen igazuk is van a moralizmus realista kritikájával kapcsolatban, meg nincs is. A realisták ugyanis elsősorban nem azzal foglalkoznak, hogy számítanak-e a politikában az etikai megfontolások, hanem hogy számítanak-e a gyakorlatban az elméleti megfontolások. Nem az a kérdés tehát számukra, hogy lehetnek-e a politikai aktoroknak etikai motivációik, vagy hogy lehetnek-e a politikai közösség tagjainak etikai normákban megfogalmazódó elvárásaik a politikusaikkal kapcsolatban, hanem hogy úgy van-e a társadalmi valóság berendezve, hogy az ilyen etikai kérdésekről szóló elméleti reflexió útján eljuthatunk a helyes politikai cselekvés receptjéig. A realisták erre az elmélet és gyakorlat radikális szétválasztásával és szembeállításával felelnek: a realista elméletet elsősorban negatív természetűnek mutatják be, amely azáltal igazít el a világban, hogy megtanítja nekünk, milyen világ az, amelyben nincs kitüntetett szerepe az elméleti reflexiónak, míg a realista gyakorlatot eredendően nem elméleti természetűnek tekintik.

A realista ismeretelmélet sajátos paradoxona ezek szerint abban áll, hogy a realizmus úgy tesz, mintha csak ontológiája és etikája lenne, episztemológiája nem. Holott az ismeretelméleti problémára adott válaszon nyugszik az egész elméleti konstrukció. Hogyan lehetséges ez? A következőkben a fikciós diskurzusokkal való összehasonlítás segítségével erre a kérdésre kínálok választ.

A realista paktum

Első pillantásra talán nem kézenfekvő és nem is egészen fair egy politikaelméleti diskurzust a fikciós diskurzusokkal összehasonlítani, és az azokhoz való szerkezeti hasonlósága segítségével magyarázni.

Ami miatt mégiscsak gyümölcsözőnek ígérkezik egy ilyen vállalkozás, az az, hogy a realizmus vonzereje messze nagyobb, mint ami elméleti teherbíró képességéből következne. Egy politikaelmélet, amely ennyire negatívan viszonyul az elmélethez, ugyan lehet igaz, ám elméletileg nem kellene hogy különösebben izgalmas legyen. Ám a realizmussal pontosan az a helyzet, hogy évszázadok óta újra és újra élénk elméleti vitákat provokálnak képviselői. Sőt a realizmus nem csak – még csak nem is elsősorban – elméleti pozícióként érdekes, hanem azért, hogy mennyire vonzó azok számára, akik a politika gyakorlatával közvetlen kapcsolatba kerülnek. Thuküdidész, Tacitus, Machiavelli, Richelieu gyakorló politikusok voltak, Hobbes, Weber, Schmitt, Morgenthau pedig igazán válságos történelmi helyzetekben fogalmazták meg nagy hatású politikai műveiket. De talán nem vagyunk egészen igazságtalanok a realista hagyománnyal szemben, ha felhívjuk a figyelmet a politikai realizmus vadhajtasákként is felfogható összeesküvés-elméletek korokon átívelő népszerűségére. Akár-mennyire is megalapozott elméletileg a politikai realizmus, az emberekre gyakorolt tartós hatása letagadhatatlan. Másként fogalmazva – s egyúttal rátérve a fikcionalitás problémájára – a realizmus képessége, hogy érdekes és megnyerő történeteket mondjon számunkra a politikáról, messze nagyobb jelentőséggel ruházza fel ezt a politikaelméleti hagyományt, mint azt pusztán elméleti potenciálja indokolná. A kérdés csak az, mitől érdekesek és megnyerőek számunkra azok a sztorik, amelyeket a realizmus mond számunkra? A válasz pedig pontosan abban az episztemológiai paradoxonban rejlik, amely egy elméleti diskurzusban elsőre zavarba ejtőnek tűnhet, ám annál kevésbé zavaró a jelenléte a fikciós diskurzusokban, azoknak ugyanis az a talán legfőbb konstitutív elemük.

Mitől fikciós egy fikciós szöveg? Attól, hogy ami le van benne írva, az nem igaz? A legkevesbé sem. Inkább attól a paradoxontól, amely az ilyen szövegek olvasását jellemzi. A fikciós szöveg olvasása ugyanis megköveteli az olvasótól egy „fikciós paktum” elfogadását, ami nem más, mint a kételkedés felfüggesztése (Lejeune 2003; Cohn 1999). Fikciós szöveget fikcióként olvasni azt jelenti, hogy úgy olvassuk az adott szöveget, *mintha az a valóságról szólna az adott fikció keretei között*, amiért az olvasással együtt járó esztétikai élményt kapjuk cserébe, azt az élvezetet, amelynek vagy van megismerési értéke, vagy nincs (ezzel kapcsolatban a fikciós elméletek nem adnak egyértelmű eligazítást), ám amelynek elsődleges értéke esztétikai élvezet mivoltában áll.

Példának okáért Gogol híres regényét, a *Holt lelkeket* fikciós szöveggént úgy tudjuk élvezettel olvasni, hogy közben nem kell eldöntenünk, hogy a főhős, Csicsikov valóban élt-e vagy sem. Mi több, a *Holt lelkek* egyik betegesen hazudozó szereplőjét, Nozdrjovot akkor is elfogadhatjuk betegesen hazudozó figurának, ha állításainak igazságtartalmát nem tudjuk megítélni a fikció keretein kívül. Ha nem így tennénk, nem tudnánk Gogol remekművét fikcióként olvasni, s elesnénk attól az esztétikai élménytől, amelyet ez a nagyszerű regény nyújt. Az pedig, hogy közben megtudunk-e valami történetileg hiteleset a 19. század első fele valódi vidéki Oroszországának elviselhetetlenül korrump és elnyomó hatalmi struktúráiról, egy messzire vezető kérdés, amelyre tetszés szerint adható igenlő és nemleges válasz is anélkül, hogy a fikciós diskurzus alapvető sajátosságait megtagadnánk.

A „fikciós paktum” eredményeként eredetileg nem fikciós szövegeket is lehet akként olvasni, s rengeteg olyan szöveg van, melyekről egészen pontosan nem is lehet tudni, hogy mennyire tekinthetők fikcióknak és mennyire történetileg hitelesnek. Ám ez, amennyiben olvasóként elfogadjuk a „fikciós paktumot”, korántsem akadályozza a műélvezetet. Ismét csak példákkal élve: mit sem számít Móra Ferenc *Aranykoporsójának* élvezeti értéke szempontjából, ha tudjuk, hogy a kései római birodalomról szóló parabola egyik szereplője, Heptaglossus valóban élő személy volt, aki azonban nem Diocletianus kortársa volt, Diocletianus császár szintén valóban létezett és számos dolgot tényleg megtett, ami a könyvben szerepel, ugyanakkor Quintipor sosem élt a valóságban. A „fikciós paktum” elfogadásával mindhármukat elfogadjuk olyannak, mintha e történelmi korszak egyformán valóságos szereplői lennének.

De még ennél is érdekesebb témánk szempontjából az, hogy nyilvánvalóan minden ízükből kitalált történeteket is el tudunk fogadni politikai realistaként. George R. R. Martinnak az utóbbi években népszerűvé vált fantasy regénysorozata és a belőle készült népszerű televíziós sorozat egyaránt megkapta a „realista” jelzőt, mégpedig pontosan abban az értelemben, ahogy azt a realista politikaelméleti hagyományhoz kapcsolódó szövegek esetében megszokhattuk. A *Tűz és a Jég dalának* és a *Trónok harcának* cselekménye konfliktuselve működő világot ábrázol, és azon belül is főként hatalmi harcokat ír le nagy részletességgel, amelyek résztvevői közül rendre az bizonyul sikeresebbnek, aki politikailag ügyesebb, és nem az, aki erkölcsileg helyesen jár el. A regény szereplői morálisan tökéletlenek, megismerőképességük korlátozott, s e vonásaiknak fontos szerep jut a cselekmény alakításában. Mindez azonban a legkevésbé sem okoz problémát az olvasónak, mert a „fikciós paktumnak” köszönhetően felfüggesztjük a kételkedésünket azzal kapcsolatban, hogy mennyire lehet realista egy olyan történet, amelyben a politikai intrikusok mellett sárkányok, mágia és bizarr természetfeletti jelenségek is fontos szerephez jutnak.

S ha jobban belegondolunk, nincs is ebben semmi meglepő. A realista politikaelméletben nincs semmi, ami összeegyeztethetetlen lenne a sárkányokkal, mágiával, természetfelettil, hacsak az nem, hogy a realizmus kitüntetett hozzáférést ígér a valósághoz, úgy, ahogy az ténylegesen létezik körülöttünk. Márpedig csak kétségkívül kevesen mondanák azt, hogy márpedig sárkányok a valóságban is léteznek. Vagyis a politikai realizmus szerepeltetése egy ilyen fikciós történetben legfeljebb annyiban tűnhet valóságos blaszfémia, amennyiben nyilvánvalóan visszaél az olvasónak a valósághoz való közvetlen hozzáférése vonatkozó várakozásaival. Csakhogy a „fikciós paktum” pontosan azon alapul, hogy nem kérdezzük, vajon igaz-e egy történet vagy sem, hanem elfogadjuk annak, *mintha az lenne*.

A kérdésnek ezzel együtt komoly tétjei vannak, nem csak a fikció világa, hanem a saját világunk szempontjából is. A „fikciós paktum” használatának van egy fontos elvi korlátja, melyet a valóságban a fikciós diskurzusok hajlamosak megsérteni. Ez pedig az, hogy a fikciós diskurzus ideális esetben csupán olyan, *mintha* valóságos lenne, ám lehetséges különválasztani azt, ami valóság, és azt, ami nem. Időnként azonban (sőt nem is ritkán) a kételkedés felfüggesztése elmosza a határt a *mintha* és a *valóság* között, mi több, valóságalkító tényezővé válik. Az ún. „SNL-hatás” például azt jelenti, hogy a neves amerikai szórakoztató műsor szkeccseit az emberek hajlamosak összekeverni a valósággal, és az ott szerzett tapasztalataik révén hozni politikai döntéseket. Chevy Chase legendás Ford-paródiáit például sokan azonosították Ford elnökkel az 1970-es években, Tina Fey nem kevésbé emlékezetes Sarah Palin-paródiája pedig olyan népszerű memmé vált, hogy az amerikaiak jelentős ré-

sze máig azt hiszi, valóban a republikánus alelnökjelölt mondta, hogy látja az oroszokat az alaszkai otthona ablakából (Fitzpatrick 2008; Kingkade 2012). De hasonló elven működnek az olyan kevésbé kedélyes esetek, mint mondjuk a zsidó világ-összeesküvésről szóló *Cion bölcseinek jegyzőkönyve* vagy a magyar szélsőjobbaldalon népszerű „rózsadombi paktum”, amelyeket sokan fogadnak el hiteles történelmi dokumentumokként és látják velük igazolhatónak konspirációs teóriáikat.

A „fikciós paktumról” eddig mondottak két szempontból tartogatnak fontos tanulságokat a politikai realizmus episztemológiájának megértése számára. Az egyik az, hogy a fikciós diskurzusokban a valósághoz való paradox viszony konstitutív szerepet tud játszani, ugyanúgy, ahogy a realista politikaelméletben. A másik pedig az, hogy a fikciós diskurzusok vonzereje olyan nagy, hogy meggyőzőerejük révén képesek ledönteni fikció és valóság határait, és így valóságot alakító tényezővé tudnak válni. Hasonló jelenségre a politikai realizmus esetében is számíthatunk, ahogy azt éppen az összeesküvés-elméletek politikai karrierje mutatja (igaz, szélsőséges, de semmiképpen sem kivételes esetként).

Mindezek alapján a realista politikaelmélet episztemológiai alapszerkezetét a fikciós diskurzusok mintájára kézenfekvő egyfajta „realista paktumként” felfogni. A valósághoz való kitüntetett hozzáférés ígérete hasonlóan működik, mint a „fikciós paktum”, abból a szempontból, hogy a kételkedés felfüggesztését várja el. Igaz, nem egy „mintha” valóságot kínál helyette, hanem egy elméletellenes elméletet és egy elméletmentes etikát, ám a hatásmechanizmusnak ugyanúgy fontos összetevője az élvezet, mint a fikció esetében. Ami a fikciós diskurzus esetében a fikció kínálta esztétikai élvezet, az itt a ráismerés által nyújtott öröm.

A realista politikaelméleti diskurzusnak megvannak a maga sok évszázados nyelvi eszközei a „realista paktum” létrehozására, amelyet az olvasó könnyen képes dekódolni, ugyanúgy, ahogy az „egyszer volt, hol nem volt” alapján messziről felismeri a mesét. Az alábbiakban három ilyen retorikai eszközt mutatok be röviden.

Az első s talán a legismertebb eszköz az, ahogy a realista szövegek a józan észre, a hétköznapi tudásra hivatkozva alapozzák meg saját érvelésük tekintélyét. William A. Galston azt írja, hogy

[n]égy évtizeddel ezelőtt az Éhség, bőség és moralitásban Peter nagy izgalmat keltett (egyebek között) azzal az állításával, hogy a társas közelség morális szempontból nem számít. Mindegy, hogy egy gyerek a sajátja, a szomszédjáé vagy egy bengáli, akinek a nevét sem fogja soha megismerni, minden esetben ugyanúgy kötelessége valakinek segíteni (...). Nem véletlen, hogy sosem láttunk még olyan társadalmat, amelyik magáévá tette volna Singer alapelvét, és nagy biztonság-gal kijelenthetem, soha nem is fogunk (Galston 2010: 402).

Ez a lehető legtipikusabb példáját adja a „realista paktum” elfogadására való felszólításnak: Galston és a józan ész az egyik oldalon, Singer moralizmusa a másikon.

Ennek az eljárásnak pedig kettős értelme van a realista elméletalkotásban.

Egyrészt azért, hogy a realista szövegek saját koncepciójukat azonosítsák a hétköznapi tudással, a bizonyítás terhére a rivális elméletekre hárítják. Ez persze nem fog működni olyan olvasók esetében, akik nem találják valamilyen okból vonzónak vagy intuitívan beláthatónak az adott probléma realista értelmezését (ám mint még majd látni fogjuk, nem csak az intuíció támogathatja a realista gondolatmenetet).

Márpedig ha valaki ilyen vagy olyan okból elfogadhatónak találja, amit a realista okfejtés tartalmaz, akkor létrejön egy erős közösség is a realista szerző és az olvasója között. Mert ez

a „másrésztje” a hétköznapi tudásra apellálásnak. Az, hogy a realista gondolatmenet mintegy megjutalmazza olvasóját azzal, hogy egy közösség, a dolgok valódi természetét értők egyikévé avatja, amit az ilyen szövegek nem egyszer külön hangsúlyoznak is. Mint például Machiavelli, aki *A fejedelem* egyik klasszikus részletében azt írja, hogy az „értőknek kívánván hasznos dolgot írni, helyesebbnek ítélem a dolog valódi igazságának kifürkészését, semmint megelégedni a róla alkotott elképzeléssel” (Machiavelli 1993: 46). Ez a szövegrészlet egyébként annál figyelemreméltóbb, mivel leplezetlenül összeköti a „dolog valódi igazságának” bemutatására vonatkozó szerzői ígéretet és az olvasók megnyerését azáltal, hogy feltételezi, azok fognak egyetérteni vele, akik eléggé vájt fülűek.

Egy másik, nem kevésbé fontos eszköze a „realista paktum” kezdeményezésének a realista szövegekben a tapasztalatra hivatkozás. Bertrand de Jouvenel, egy jeles francia államférfi fia és maga is jelentős közéleti szereplő azt írja például a 20. századi politikai realizmus egyik alapművének számító *The Pure Theory of Politics* című művében, hogy

[i]dézni mindig öröm; mi több, tudományos külsőt is ad: ebben az esetben azonban megtévesztő lett volna saját vállalkozásom vakmerőségét tiszteletre méltó tekintélyektől való kölcsönzéssel leplezni. Tisztességesebbnek tűnik beismerni, hogy nyersanyagomat megfigyelés útján szereztem. Egy politikai *milieu*-be beleszületve, végigélve egy politikai eseményekben bővelkedő életet, anyagom mintegy rám kényszerítette magát (Jouvenel 2000: xii–xiii).

Már Thuküdidész is hasonlóan jár el, aki műve elején leszögezi, hogy résztvevőként és szemtanúként ír az eseményekről. Harmadik személyben beszélve magáról elmondja, „[m]űvébe mindjárt a háború kitörésekor kezdett bele, mert előre sejtette, hogy az rettentő s minden eddiginél nevezetesebb lesz” (Thuküdidész 1985: 7). Márpedig kinek lehetne inkább hinnünk, mint aki ott volt, és a saját szemével látott dolgokat, mi több, nem csak azt érti, amit lát, hanem – saját tapasztalatból – azt is, hogy hogyan működnek a dolgok *valójában*?⁷

S végül a harmadik eszköz a „realista paktum” létrehozására tulajdonképpen nem más, mint a fikciós diskurzusból való nyílt kölcsönzés: az érdekességre törekvés – az arisztotelészi „fordulat és felismerés” mintájára. Egy realista gondolatmenet ugyanis előszeretettel él a provokáció eszközével. Thuküdidész műve például egyik legismertebb részében, a méloszi párbeszédben a kis szigetállamra törő athéniak követéinek és a mélosziak vezetőinek tárgyalását úgy mutatja be, mint pergő szóváltást, amelynek végén a mélosziak elutasítják az athéniak feltétel nélküli megadásra felszólító ultimátumát, s az ostrom hamarosan tragédiába fordul: az athéni sereg beveszi, földig rombolja Méloszt, a férfiakat leöldösi, a nőket rabszolgáknak adják el, s a helyükre telepéseket hoznak. Ami ezt a feszült – és a végkimenettel fényében igazán drámai – epizódot valóban feledhetetlenné teszi, az az, hogy a fenyegető pusztítás árnyékában milyen súlyos érvek hangzanak el. Az athéniak leplezetlen nyíltsággal érvelnek amellett, hogy a hatalomvágy az emberi és isteni törvény része, hogy a hatalom, ha nem nő, akkor csökken, de sosincs egyensúlyban, s hogy a hatalomnak az erő és a félelem a megfelelő garanciái, nem a méltányosság, méltányosság egyébként is csak egyenlő erejű felek között lehet szempont, minden más esetben a gyenge meghajlik az erős akarata előtt. Így, vonják le a következtetést az athéniak fenyegetően, a mélosziak mást nem tehetnek, mint hogy a túlélés egyetlen esélyét választják, s meghódnak. Ezzel szemben a mélosziak a méltányosságra és az isteni törvényre hivatkozástól a spártaiakkal való fenyegetésen át az

⁷ Magyarországon sokat forgatott könyv Tilo Schabert *Boston Politicsa*, amely valóságos florilégiuma a „realista paktumot” megalapozó eszközöknek (vö. Schabert 1998).

athéniai érdekeire apellálásig mindennel megpróbálkoznak, hogy az athéniakat a méloszi semlegesség tisztelőben tartására rábírják. Persze hiába. S mikor látják, hogy nincs helye az érveknek, a tisztességükért való harcot választják, ami, mint utóbb bebizonyosodik, azonos a polisz kollektív öngyilkosságával. A dialógus külön érdekessége, hogy a mélosziak és az athéniaiak egyaránt súlyos hibát követnek el döntésükkel (az athéniaiak azért, mert elveszítik a mértéket, a mélosziak pedig, mert megfélemeznek arról, hogy a makacskodás is hiba), ám ugyanakkor meglehetősen pontossággal látják egymást és fogalmazzák meg a másik fél számára helyes politikai cselekvést. Mi több, nem csak az athéni érvelés tekinthető – különösen brutális – realista álláspont kifejtésének, hanem a méloszi is. Csak éppen, míg az athéniaiak – modern nemzetközi viszonyok elméletére jellemző kifejezéssel – egy mearsheimeri „offenzív realista” (vö. Mearsheimer 2001) pozíciót foglalnak el, ami a hatalommaximalizálásra van kihegyezve, addig a mélosziak realizmusa – ismét csak modern fogalmak szerint – „defenzív” jellegű (vö. Waltz 1979), mert a hatalmi egyensúlyt propagálja.⁸

A sort persze tetszés szerint lehetne folytatni, s aligha kell mondanom, hogy a legnagyobb provokátor Machiavelli volt, akit nem véletlenül tartottak „az ördög tanítójának”, hiszen *A fejedelem* jóformán másból sem áll, mint a konvencionális erkölcsi felfogás provokációjából.

Mégsem innen hozom utolsó példám, hanem David Hume-tól, akinek egyik legérdekesebb esszéje azzal a felvetéssel indul, hogy semmi sem lepi meg inkább a filozofikusabb elméket, mint az a könnyedség, amivel a kevesek uralkodni tudnak a sokaság felett. Hume gondolatmenete arra a provokatív tézisére fut ki, hogy a politikai autoritás nem az erőfölényen, hanem az emberek véleményén alapul. Mint mondja, még a legzsarnokibb kényurak is, akik felfegyverzett híveik révén tudják akarataikat másokra kényszeríteni, legalább fegyveres híveiket kénytelenek meggyőzés útján kormányozni. E gondolatmenet pedig azért érdemel figyelmet, mert valójában kettős „csavar” van benne: az egyik, amelyről Hume kifejezetten beszél is, hogy bár azt hinnénk, az erőfölény alapozza meg a hatalmat, az valójában az önkéntes alávetésen, elfogadáson nyugszik; a másik viszont az, amelyet Hume látszólag adottnak vesz, holott legalább ennyire meglepő, hogy ti. az erőfölény nem a hatalmasok, hanem a sokaság oldalán van.

Márpedig az ilyen gondolatmeneteknek csak egyik értéke az, hogy valami fontosat meg tudhatunk általuk a politika valóságáról. A másik az az élvezeti érték, amelyet a fordulat és felismerés, a látszat mögötti lényeg megmutatása kínál az olvasó számára.⁹

Így néz ki tehát a realista politikaelméleti szövegek által ajánlott „realista paktum”. Egyrészt az olvasónak azt ígéri, hogy közvetlen hozzáférést kap a valósághoz a hétköznapi tudás és a szerző tapasztalatai révén, másrészt azt is ígéri, mintegy járulékos előnyként, hogy ezáltal része lesz az „értők” exkluzív közösségének, és hogy a valóság felfedezése élvezettel fog járni számára. Ilyen módon nem is meglepő, hogy a realizmus miért annyira vonzó álláspont: egyszerre roppant demokratikus (hiszen hétköznapi tudásra támaszkodik) és exkluzív (mert beavatottságot kínál) a politikaképe, s emellett lehetővé teszi érdekes történetek elmondását a politikáról. Aligha kell meglepődnünk azon, hogy a realista toposzok nem csak a politikaelméletben, de a politikáról való hétköznapi eszmecseréinkben is gyakran visszaköszönnék. Nem is beszélve az összeesküvés-elméletekről, amelyeknek saját, virágzó szubkultúráik vannak.

8 Némiképp eltérő olvasathoz, ám egy realista értelmezéshez (lásd Illés 2015 és 2016).

9 Marx leginkább realistának tekinthető politikai írásaiban nem véletlenül játszik meghatározó szerepet a színházi metaforika (lásd Pap 2016).

Mindez értelemszerűen csak bizonyos pontig, elsősorban szerkezetében hasonlít a „fikciós paktumra”, s éppen a lényegét illetően, tartalmilag különbözik attól alapvetően: hiszen amíg a fikció csupán egy „mintha” élményt kínál, a realizmus viszont egy közvetlen telefonvonalat a politika mélyebb valóságához. Ám éppen, mert szerkezetükben és hatásmechanizmusukban nagyon hasonlítanak, a fikció és realizmus közötti összehasonlítás segít jobban megérteni a realista politikaelmélet episztemológiáját és annak szerepét a realista politikaelméletben. Legalábbis addig, amíg észben tartjuk, hogy az összehasonlításnak milyen korlátai vannak.

Martin fantasy regényeinek érdekességét éppen az adja a realista politikaelmélet szempontjából, hogy egyszerre ajánlanak az olvasónak fikciós és realista „paktumot” is, és e kétféle ajánlat bizonyos mértékig feszültségben van egymással: míg fantasy regényként a realista motívumok csak az esztétikai élvezet szolgálatában állnak a szövegben, sőt éppen addig érdekesek, amíg nem vesszük őket túl komolyan, addig realista tanmeseként az esztétikai élvezet csak járulékos szerepet tölthet be a kognitív érték mellett a regényekben. Az a vonakodás, hogy „túlságosan komolyan vegyünk” egy fantasy regényt, nagyrészt a kétféle paktum belső logikája közötti feszültségből adódik. Holott, másfelől, semmi hasonlót nem érzünk Thuküdidész, Machiavelli, Hobbes vagy Weber kapcsán, akik ugyanazt a szégyentelenül manipulatív „realista paktumot” kínálják olvasóiknak, mint Martin is.

Befejezés

Az eddigiekben a realista politikaelmélet episztemológiai alapjairól volt szó. Azt igyekeztem megmutatni, hogy a politikai realizmus egyáltalán nem naiv ismeretelméleti szempontból, hanem egy olyan, nagyon is szofisztikált episztemológiai pozíciót képvisel, amely az elméleti tudásnak korlátozott, negatív szerepet tulajdonít, és a gyakorlatot szigorúan leválasztja az elméletéről. Ez az álláspont ugyanakkor tartalmaz egy nyilvánvaló paradoxont: hiszen egyszerre feltételezi és tagadja a valósághoz való közvetlen hozzáférés lehetőségét.

Az esszémben igyekeztem megmutatni, hogy egy ilyen paradoxon még nem szükségképpen rombol le egy diskurzust. A fikciós diskurzusok példája segítségével amellettt érveltem, hogy a valósághoz való paradox viszony éppenséggel egy diskurzus konstitutív elemévé is válhat. Ehhez a „fikciós paktum” irodalomelméletből ismerős fogalmát hívtam segítségül, amely a fikciót „mintha” valóságként kínálja az olvasó számára, felfüggesztve az elbeszélésekkel kapcsolatos kételkedésünket. Bevezetve a „realista paktum” fogalmát, megmutattam azt is, hogy a realista politikaelméleti diskurzus szerkezetileg nagyon hasonló a fikciós diskurzusokhoz, de jeleztem az alapvető tartalmi különbséget is: a valósághoz való kitüntetett hozzáférés és a „mintha” valóság között.

A „realista paktum” létezése és hatásmechanizmusa nem azért fontos, mintha diszkreditálná ezt a nagy múltú politikaelméleti hagyományt, hanem mert segít jobban megérteni azt a „bűnös élvezetet”, melyet az ember realista szerzők olvasásakor érez. Azt, hogy miért háborodik fel, vagy miért helyesel olyan hevesen, mikor olyasmiket olvas, mint hogy

A politika olyan, mint kemény deszkák erőteljes és lassú átfúrása – szenvedéllyel és szemmértékkel egyszerre. Teljesen igaz, amit minden történelmi tapasztalat is megerősít, hogy az ember a lehetségest sem érné el, ha időről időre nem nyújtózott volna a lehetetlen felé. De aki erre

képes, annak vezérnek, sőt – a szó egy nagyon egyszerű értelmében – hősnek is kell lennie. S még akik se nem vezérek, se nem hősök, azoknak is olyan állhatatossággal kell a szívüket már most fölverteznők, mely dacolni tud az összes remény összeomlásával, máskülönben még azt sem tudják megvalósítani, ami lehetséges. Csak aki biztosan tudja magáról, hogy nem törlik össze, ha a világ az ő szempontjából túl ostoba vagy túl alantas ahhoz, amit ő nyújtana, csak az, aki mindezzel szemben képes azt mondani: »mégis!« – csak annak »hivatása« a politika (Weber 1998: 209).

Hivatkozott irodalom

- Bellamy, Richard (2010): Dirty Hands and Clean Gloves. Liberal Ideals and Real Politics. *European Journal of Political Theory* 9(4): 412–430.
- Cohn, Dorrit (1999): *The Distinction of Fiction*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Evrigenis, Ioannis D. (2007): *Fear of Enemies and Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fitzpatrick, John (2008). The SNL Effect: 'Saturday Night Live' Political Skits Make Real Impact on Voters. *Reuters (Thomson Reuters)* (2008. november 6.). Archivált verziója az interneten: <http://www.webcitation.org/6JF9Rb9mz>.
- Galston, William A. (2010): Realism in Political Theory. *European Journal of Political Theory* 9(4): 385–411.
- Geuss, Raymond (2008): *Philosophy and Real Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Gyulai Attila (2016): Morgenthau: Realizmus a politikai határain. In *A hatalom kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Szűcs Zoltán Gábor és Gyulai Attila (szerk.). Budapest: MTA TK PTI – L'Harmattan, 139–154.
- Hamilton, John T. (2013): *Security. Politics, Humanity, and the Philology of Care*. Princeton: Princeton University Press.
- Horton, John (2010): Realism, Liberal Moralism and a Political Theory of Modus Vivendi. *European Journal of Political Theory* 9(4): 431–448.
- Illés Gábor (2015): Thuküdidész és a politikai realizmus. *Politikatudományi Szemle* 24(1): 111–131.
- Illés Gábor (2016): Thuküdidész: Vezetés és rend. In *A hatalom kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Szűcs Zoltán Gábor és Gyulai Attila (szerk.). Budapest: MTA TK PTI – L'Harmattan, 172–185.
- Jouvenel, Bertrand de (2000): *The Pure Theory of Politics*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Kingkade, Tyler (2012): 'Saturday Night Live' Political Skits May Sway The Presidential Election, Academics Argue. *The Huffington Post* (2012 szeptember 25.). Interneten: http://www.huffingtonpost.com/2012/09/21/saturday-night-live-political-skits_n_1901761.html.
- Körösenyi András (2016): Politikai realizmus Joseph Schumpeter demokráciaelméletében. In *A hatalom kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Szűcs Zoltán Gábor és Gyulai Attila (szerk.). Budapest: MTA TK PTI – L'Harmattan, 201–215.
- Lánczi András (2016): Politikai realizmus és politikai filozófia. In *A hatalom kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Szűcs Zoltán Gábor és Gyulai Attila (szerk.). Budapest: MTA TK PTI – L'Harmattan, 21–32.
- Lejeune, Philippe (2003): *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*. Z. Varga Zoltán (szerk.). Budapest: L'Harmattan.
- Machiavelli, Niccolo (1993): *A fejedelem*. Budapest: Magyar Hírlap.
- Mearsheimer, John J. (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.
- Molnár Attila Károly (2016): Szent Ágoston: Az idealista realista. In *A hatalom kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Szűcs Zoltán Gábor és Gyulai Attila (szerk.). Budapest: MTA TK PTI – L'Harmattan, 33–47.
- Pap Milán (2016): Karl Marx: A politika mint látszat és konfliktus. In *A hatalom kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Szűcs Zoltán Gábor és Gyulai Attila (szerk.). Budapest: MTA TK PTI – L'Harmattan, 157–171.
- Philp, Mark (2007): *Political Conduct*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Philp, Mark (2012): Realism without Illusion. *Political Theory* 40(5): 629–649.
- Rossi, Enzo (2016): Can Realism Move Beyond a Methodentreit? *Political Theory* 44(3): 410–420.
- Sabl, Andrew (2001): *Ruling Passions. Political Offices and Democratic Ethics*. Princeton: Princeton University Press.
- Sabl, Andrew (2012): *Hume's Politics. Coordination and Crisis in the "History of England"*. Princeton: Princeton University Press.
- Sleat, Matt (2014): Legitimacy in Realist Thought. Between Moralism and Realpolitik. *Political Theory* 42(3): 314–337.

- Szűcs Zoltán Gábor (2014): Politika egy tökéletlen világban. *Politikatudományi Szemle* 23(4): 7–31.
- Thuküdidész (1985): *A peloponnészoszi háború*. Budapest: Európa.
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. Reading – Manlo Park – London – Amsterdam – Don Mills – Sydney: Addison – Wesley.
- Weber, Max (1998): A politika mint hivatás. In uő *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 156–209.
- Whelan, Frederick G. (2004): *Hume and Machiavelli. Political Realism and Liberal Thought*. Lanham: Lexington Books.
- Williams, Bernard (2007): *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*. Geoffrey Hawthorn (szerk.). Princeton: Princeton University Press.
- Wohlforth, William C. (2008): Realism. In *The Oxford Handbook of International Relations*. Christian Reus-Smit és Duncan Snidal (szerk.): Oxford: Oxford University Press, 131–149.